

Nous paisatges de la literatura

M. Carme Montaner

Ja ens perdonaran la intromissió dels geògrafs en un seminari sobre patrimoni literari, però darrerament, la utilització constant del component espacial o de territori s'ha fet molt evident en aquest àmbit. El mateix nom de l'associació amb la paraula "espais", la proliferació de "rutes literàries" i la utilització cada vegada més sovint d'elements "paisatgístics" ens en donen la pauta.

I és precisament en la utilització del paisatge on centraré la meua exposició, ja que en els darrers anys la idea de paisatge ha entrat amb força en la gestió cultural, especialment com element dinamitzador de la literatura. Fins fa pocs anys la geografia s'interessava per la literatura com a eina de descripció del paisatge. Per a la geografia, la literatura ha estat i és un element clau de descripció. Els llibres de viatge o les narracions literàries ens dibuixen, ens emmarquen o ens expliquen un paisatge que podríem anomenar "real", però els geògrafs també s'han interessat en les descripcions dels paisatges de "ficció", geografia imaginària que té gran importància en la concepció del món i de l'espai. De fet, actualment des de la disciplina geogràfica hi ha un corrent de pensament molt actiu dedicat precisament a l'estudi d'aquesta relació, i que està produint una bibliografia notable.

Ara bé, en els darrers anys s'han establert nous models de relació entre paisatge i literatura, promoguts des de l'altra part, des de la literatura. Les polítiques de difusió literàries i l'empenta decisiva de les cases museu, ajuntaments i altres entitats vinculades amb escriptors, han

establert noves estratègies de difusió dels autor/es literaris, i les referències geogràfiques han pres un paper molt rellevant entre aquestes estratègies. Tots coneixem el fenomen de les rutes literàries que han proliferat arreu, i amb orientacions ben diverses.

Quina és la nova relació entre literatura i paisatge?

Si fins ara el text ens presentava el paisatge, ara és el paisatge qui ens presenta el text. En el primer supòsit, llegíem Aurora Bertrana i evocàvem la Polinèsia, per posar un exemple; ara contemplem el Montseny i evoquem, o algú ens evoca, Guerau de Liost. S'han intercanviat els papers de l'objectiu i de l'instrument per arribar-hi. La lectura –instrument– ens feia imaginar un paisatge –objectiu–, ara el paisatge és l'instrument o motiu d'evocació d'un text o d'un autor/a. D'aquí les anomenades "rutes literàries". (no sé si hi ha una definició de ruta literària. En aquest cas em referiré a la ruta literària entesa com un itinerari a partir del qual se'ns presenten, en diversos formats, uns determinats textos d'un autor/a)

Permetin-me fer-hi una breu aproximació des del punt de vista de la geografia. La mobilitat de la societat en general ha canviat substancialment al llarg dels segles. Els viatgers o els descobridors eren un reduït grup de persones que deixaven constància del que havien vist a través dels textos. I aquesta obra escrita permetia al lector d'imaginar paisatges que probablement no coneixeria mai. Certament, no només els textos sinó també la cartografia ha contribuït a la difusió d'aquest model. La invenció de la impremta va fer triomfar la publicació d'atles que tindria ben aviat, als segles XVI i XVII, una puixança editorial als Països Baixos. A poc a poc, però, els viatges han estat a l'abast de més sectors de la societat europea. L'excursionisme del segle XIX i sobretot

el turisme al segle XX transformen la relació de l'individu amb el territori. Per a conèixer un indret, per llunyà que sigui- la literatura ja no és una de les poques vies d'accés. De fet, anar-hi directament s'ha convertit en l'opció més habitual.

A l'entrada del segle XXI el nou model de mobilitat està arribant a unes cotes inimaginables fins fa molt poc. Les facilitats de transport han impulsat febres viatgeres promogudes per potents indústries lligades al turisme. No es tracta ja de la mobilitat que va permetre l'automòbil, sinó de fenòmens com les companyies aèries de baix cost que han creat nous hàbits en la nostra societat. Ara un gironí es pot plantejar un bon matí anar a fer un cafè a la plaça de Sant Marc de Venècia, per tornar a dormir còmodament a casa.

Gosaria dir que en la nostra societat actual hem acabat tenint més a mà el paisatge que el text. I no parlo només d'una apreciació material, sinó també cultural. El text, en definitiva, requereix més esforç que no el paisatge. No és estrany doncs, que s'hagi aprofitat aquest fet per definir nous models d'apropament a la literatura. Convidem a l'individu a anar directament al territori i allí li proposem de llegir o escoltar uns textos que descriuen el que té al davant. En aquest nou model de relació hi intervenen, però, altres agents a més de l'escriptor/a i del lector. Com a mínim un tercer agent, aliè als altres dos, ha delimitat un paisatge, hi ha relacionat un o uns autor/as concrets, i n'ha escollit uns determinats textos, pocs, enfront dels molts possibles. Aquest factor de mediació, importantíssim en qualsevol situació comunicativa, té la virtut de fer-se molt sovint invisible, com si la relació i la tria fossin un resultat "natural", inevitable i obvi. En realitat, en aquesta mediació s'estableixen totes les regles del joc i la càrrega ideològica de l'activitat.

Per la meva formació, m'abstindré de parlar de l'aproximació literària que es vol o es pot transmetre amb aquest model, i em centraré a reflexionar sobre quins paisatges es trien.

Paisatges literaris: quins paisatges?

La tria d'un territori per vincular-lo a una autor/a, respon generalment a dos grans criteris: els territoris on ha viscut i els territoris descrits en la seva obra. Però entre la gran varietat de llocs on pot haver viscut o que ha narrat un escriptor, quins paisatges tria el mediador? Molt sovint es trien les rutes a partir d'un ideal previ de paisatge turístic o ecològic, a partir d'un ideal de ruralisme i de tipisme que potser té ben poc a veure amb la complexa realitat expressada en la literatura de l'escriptor. És una tria que podríem qualificar de "tradicional", amb espais naturals o espais urbans que ja tinguin un "pedigree" o una càrrega identitària pròpia prou significant. Són llocs (mai els no-llocs de l'antropòleg Marc Augé). Així, els paratges naturals de Catalunya –com ara el Pirineu–, els rurals –com ara Benissanet–, o els urbans apreciats en algun aspecte –com el raval de Barcelona– per exemple, són els prototips més susceptibles de ser triats per a una ruta literària.

Per què aquests paisatges i no d'altres? Quin paisatge i, en definitiva, quin país es vol transmetre a l'usuari de les rutes literàries? (perquè crec que hauríem de dir-ne usuaris; o potser transeünts? o seria massa desitjar que fossin lectors?). En una ruta, quan llegim o escoltem un text que es refereix a un indret que l'usuari té al davant ¿el text fa observar amb sorpresa i d'una manera nova el paisatge?, ¿o més aviat consolida una idea preconcebuda del paisatge?

Cal admetre que els paisatges es transformen amb els anys. Quan es contempla un paisatge acompanyat d'un text literari ¿s'evoca el paisatge del temps de l'escriptor, el que es contempla, o un de ficció? O tots en un? En aquesta evocació ¿volem fossilitzar el paisatge que estem veient? ¿o volem legitimar un tipus de paisatge? Fins on reculem en el temps per a reivindicar un paisatge considerat ideal?

Deixin-me posar un exemple i, em permetran que sigui de Jacint Verdaguer, com podria ser de molts d'altres.

Pel que fa al paisatge, és molt difosa la imatge d'un Verdaguer "rural" i localista, curiosament en un autor molt viatjat i que va viure una part important de la vida a Barcelona, on va morir. De Verdaguer en recitem el Canigó, paratge no només natural, sinó també mític, o les descripcions que fa del seu poble i de la natura. En canvi, no solem associar-lo al procés de la industrialització, malgrat que escrivís poemes com "Lo Farell" (1885):

Dels Pirineus si trobo poc ampla la barrera,
A mes locomotores hi faig obrir portell:
A Barcelona en braços li porto el riu Noguera,
Com duia no fa gaire lo Segre al pla d'Urgell.

La imatge del Verdaguer ruralista (i, per una suposada lògica, "conservacionista" del paisatge) la vam poder veure aplicada en una manifestació contra la MAT, la línia de Molt Alta Tensió, en la campanya per aturar el desplegament de la xarxa que, entre d'altres, afecta la comarca d'Osona i molt directament Folgueroles, el poble de Verdaguer. En aquesta manifestació, feta el passat mes de setembre, en la qual es va tallar l'eix transversal, en una pancarta es podia llegir: "Si Verdaguer

aixequés el cap, lluitaria contra la MAT". M'han arribat notícies que hi havia una altra pancarta que feia referència a la "destrossa" de la ruta verdagueriana que significaria la MAT, però no n'he pogut trobar cap imatge. En tot cas és molt clarificadora la utilització d'un autor per reivindicar un model de paisatge ideal (els camps, els boscos, però girem el cap a les urbanitzacions, les granges, els purins, les carreteres), quan el mateix autor explicitava en el seu temps una postura a favor de la industrialització de les muntanyes i els rius.

L'escriptor/a com a marca de paisatge, com a producte paisatgístic i no literari.

En alguns casos es pot tenir la percepció que la ruta literària es val d'un escriptor per posar una marca de "qualitat" a un paisatge. Si inicialment el model de ruta literària pretén ser un "dinamitzador" cultural i literari, pot acabar esdevenint un producte purament turístic. Es pot arribar a crear paisatges literaris lluny de la literatura que els argumenta. En el resum que em van demanar ja fa unes quantes setmanes ho formulava com una pregunta: es pot acabar identificant geogràficament un paisatge amb una obra literària i, alhora, tenir un total desconeixement de l'obra que l'ha generat? Des de la perspectiva geogràfica, això és possible. Per a un sector dels usuaris d'aquests itineraris, el coneixement dels escriptors pot quedar reduït a unes localitzacions geogràfiques, que com més s'acostin al propi model de paisatge ideal, seran més rellevants. Es corre el risc que el matís i la riquesa de complexitat que atribuïm a la qualitat de la descripció literària, queden del tot esvaïts en allò que es comunica.

No obstant això, crec que cal fer una reivindicació d'aquest "nous paisatges de la literatura" als quals em referia en l'encapçalament d'aquesta intervenció. Les rutes literàries són un model divulgatiu molt potent per a introduir i divulgar la literatura. De fet, podem dir que si la literatura era i és una finestra del paisatge, actualment amb aquests nous models el paisatge és una finestra de la literatura.

I parlo de models i de paisatges en plural, perquè la ruta literària no és l'únic. Com veurem en aquest Seminari, es proposen altres models de difusió literària. En concret el Mapa Literari Català: un nou paisatge, en aquest cas "virtual" en consonància amb els nous temps que corren.

El temps ens dirà si aquest model o aquests nous paisatges són vàlids i han assolit els objectius plantejats. Aquest objectius els toca a vostès plantejar-los i avaluar-los.